

Contribuțiuni fonologice.

G. Giuglea, în studiul său publicat în DR. II (pp. 360 ș. u.) a pus din nou în discuție chestiunea vechimei trecerii lui *á + n* în *ân* în limba română. Se știe anume că această schimbare fonetică e una dintre cele mai vechi, căci o găsim cu regularitate în elementele latine, dar nu și în împrumuturile din limbi slave, nici atunci când ele datează din epoca străromână, precum ar fi cazul cu slav. *rana*, păstrat în toate dialectele (dacor. *rană*, arom. *arană*, megl. *rană*, istror. *râne*), cu *a* nealterat sau cu un sunet desvoltat ulterior din *a*. Există de sigur și o legătură între alterarea lui *á* în *â* (*ă*) în poziție nazală la noi și la Albanezi, deși condițiile în care se poate observa nu sânt tocmai aceleași, întru cât la Albanezi avem *ε* și din *á* urmat de *m* simplu (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss* I², p. 1042).

Avem însă în românește cinci cuvinte care sânt în deobște considerate ca de origine slavă, care au un *â* înainte de *n*: *stâncă*, *jupân*, *stăpân*, *stână* și *smântână*, cel din urmă atestat din regiunile rotacizante cu *r* (istror. *smântăre*). Aceste cuvinte sânt considerate de obicei ca împrumuturi foarte vechi, pe când *an* putea să se schimbe încă în *ân* (cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roum.* I 282; Tiktin, *Elementarbuch* § 45; Weigand, *Jahresber.* XVI 228).

Impotriva acestei păreri se ridică Giuglea și, pe cât mi se pare, cu drept cuvânt. Ar fi într'adevăr curios ca termeni importanți-păstorești ca *stână* și *smântână* să fie împrumutați de la Slavi, când în cele mai multe cazuri noi am fost cei cari le-am dat Slavilor încunjurători asemenea termeni; pe de altă parte *jupân* și *stăpân*, care arată un rang social desigur vechiu, se găsesc numai la Slavii din nemijlocita noastră apropiere, încât acești termeni cu greu vor fi fost aduși de ei din patria lor primitivă.

noștrii, să fi fost plămădite imediat în limbă ca vorbele de origine latină.

De aceea cred că nu poate fi de prisos dacă vom supune unui nou examen aceste cinci cuvinte.

Elimin pe *jupân*, pentru care Giuglea dă în acest volum o explicare nouă și dovedește că el este un element autohton în limba noastră.

Și *stâncă* trebuie eliminat. Derivarea lui din slav. *stanz* (de unde avem pe *stan* al nostru), propusă de Cihac, II 366, cu oarecare rezerve și admis — tot cu oarecare îndoială — de O. Densusianu *l. c.*, nu poate fi susținută. Forma mai veche a cuvântului e *stincă* (Cipariu, *Crest.* 102) — din care *stâncă* s'a dezvoltat ca *stâng* < *sting* — și ea ne arată că nu avem a face cu un *â* din *a*.

Pentru *stăpân* sânt a se vedeă acuma expunerile lui Capi-dan în acest volum, p. 149—150. Singurul lucru care a rămas nesprijinit în deajuns pentru etimologia **hospitanus* > *stăpân*, e metateza.

Cu cât îmi trece mai mult material lexical regional pe dinaintea ochilor, cu atât mă conving tot mai mult de importanța rolului pe care-l are metateza în limbă. Cel puțin în unele limbi — între care cu siguranță trebuie numărată și cea română — există într'o largă măsură o îngăduință colectivă pentru „greșelile” de rostire ale celor ce așază sunetele în cuvânt la alt loc decât cel tradițional. O formă metatezată — mai ales în cuvinte mai lungi decât de două silabe — nu produce sancțiunea ridicolului atât de ușor ca alte abateri de la rostirea tradițională; mai mult decât atâta, forma neobicinuită, cu metateză, având farmecul noului, e imitată ușor. Chiar și metateze sintactice se încetățenesc ușor, cf *cam de o dată* și *deocamdată*. Am observat la mine însumi cum pe nesimțite am adoptat, mai ales în scris, forme ca *împrotivă*, *crastavete*, *pogorî*, deși în casa părintească am învățat să rostesc *împotrivă*, *castravete*, *coborî*.

Deoarece la alte locuri ale acestui buletin se admit și alte cazuri de metateză (**aleno* < *anhelo* și *mătreață* < **trămeață*), profit de accest prilej ca să public aici o listă a cazurilor de metateză în românește pe care mi le-am notat până acuma. Nu voi da exemplele foarte numeroase de schimbarea locului unui

altor consonante, ci mă restrâng la metateza reciprocă îndepărtată.

Mai adesea avem schimbul între sine al consonanțelor *r* și *l* (cf. *corylus* — **colurus* REW. 2271): *barilcă* (< rut. *barilka*) — *balircă*, *bolercă*; **cărdel* (< lat. **cardillus*) > *căldăr-aș* (+ *căldare*?) Candrea-Densusianu, Dicț. etim. No. 233; poate și **cărnal* (< *cărnar* < lat. *carnalis*) > *cârlan*, G. Giuglea, DR I 247; **galgur* (< *ga'gulus*) > *glangur* (*grangur*); *gulerat* și *gurelat* DA.; *horclă* (< rus. *horëlka*) și *holercă* (+ *holeră*?); *împrilosti* și *împilostri* Viciu Gl.; *lire* (plur. de la *liră*) și *rile* Vârcol, Vâlcea 13; *părăclintș* și *pălăcintș*; *poreclă* și *polecără*, *policră* Jahresber. VII 86; *raclă* (< bulg. *raklǎ*) și *lacră*; *raliță* și megl. *lariță*; *tiriplic* și *tilipric* Jahresber. VII 89; posibil ar fi ca și *ghiară* al nostru să fie un **glarra* din germ. *Kralle*.

Dar schimbul să găsește și la alte consonante (cf. *quercus* — **cerqua* REW. 6951, *malva* > *varma* ib. 5274 etc.). de ex : **acupă-apucă*; *alună*, după Meyer-Lübke, DR. III **allevana* < *avel-lana*; *bărzăun* și *bărnăuz*; *blogodori* și *blodogori*; *cătelin* și *cătinel* (după *încetinel*?); *ceselă* și *secelă*; *ciupercă* < slav. *pečurka*; *cotylos* și **cytula* > *ciutură*; *Dobrogostea* și *Drogobostea* Jahresber. VIII 315; *gămălie* și *măgălie*; *gomoloz* și *golomoz*; *iată că* și *iacătă*; *ienuper* și *ierupen*; *încrop* și *îmbroc*; *inemă* și *imenă* (în *glumă*? Jahresber. V 156); *înfiripă* < **împrifiră* < **im-perfilare* G. Giuglea, DR II 825; *înțesă* < **înșeșă* < **insitiare* G. Giuglea, DR. II 820; *întunecă* < **înutecă* < **in-nocticare* G. Giuglea, Cerc. lex. 11; *întrupică* < *întru(n)chipă* (< *într'un chip*) N. Drăganu, DR. I 300; *jegă-raiu* și *jerăgaiu* (+ *jar*?); *livinți* și *velenți* Giuglea-Vâlsan, Rom. d. Serb 64; *măciucă* și megl. *čamugă* (și la Sârbi *mačuga* și *čamuga* cf. Skok, ZRPh. 1923, p. 189); arom. *mușuroñ* și *șumuroñ*; *pădure* < **padulem* (REW. 6183) < *paludem*; *pântece* și *pâncete* Jahresber. VI 32; *pârcălab* și *cârpălab* Graiul II 195; *pătăranie* și *tăpăranie*; **pectinem* (> *pieptine*) și **keptinem* (> istrorom. *țăptir*); *răzimă* < **remediare* (DR. II 643 ș. u.); *risipi* și *siripi* (Bran, Muscel); *rumegă* și *rugumă* (și în Italia REW. 7440); *rutesu* < **rusetu* < *rursum* + *item* G. Giuglea, DR. I 250; *scociori* și *scoroci* Alexi; *țăcălie* și *cățălie*, *tăvălug* și *vălătug* (+ *val*?); *tăciune* și *cătune* (în Bucovina; la Istroromâni *čaturic*); *văgăună* și *găvă(d)ună* (+ *găvănos*?); **vovori* > *vorovi* (Jahresber. XIII, 108); — în monosilabe: *puț* — arom. *țup*; *buș* — *șub*; — metateza se întâmplă chiar când se naște omonimie: *cocean* și *ciocan* „Maisetrunk“ Jahresber. VIII 318

(cuvântul acesta se găsește supt forma metatezată și la Sârbi, precum a arătat Skok, ZRPh. 1923, p. 189); — chiar silabe întregi se intervertesc: *hândur* și *durhân*; *nicăiri* și *nicări(i)*; *pitulă* și *tupilă*; *pohoiu* și *hopoiu*.

Interesante sânt cazurile în care, împreună cu metateza, putem urmări jocul între fonice și afone și între consoanante muiate și nemuiate: *achindie* și *atinghie*; ar. *avegl'u* și *avleġu*; *boșog* și *bojoc*; *buced* și *buget* (și *buged*); ar. *cl'ingă* și *yinglă*; *lânced* și *lânget* (și *lânged*), *pogor* și *cobor*; ar. *putrid* și *prudit* Aromunen II 361; ar. *vecl'u* și *vlek'u* ibid. 357, cu care se poate compara *vegetus* și **vecedus* în REW. 9175¹.

Cred că acest număr considerabil de exemple de metateză reciprocă ne face să admitem și pe cea întâmplată în *stăpân*. Etimologia ce o dau la alt loc al acestui volum verbului *prospăta*, ne arată și ea că lat. *hospes* are o familie mare în românește și eră susceptibil la desvoltări semantice multilaterale.

Stână are, adevărat, la Serbocroați un corespondent *stana*, cu același sens, din care am putea fi ademeniți să-l derivăm (precum de fapt din acest *stana* au fost împrumutate mai târziu alb. *stan* „grajd“, n.-grec. στάλυ „grajd, băcie“, arom. *stane* „stână“ cf. G. Meyer, *Alb. Wört.* 391—392). Ne bate însă la ochi că, dintre toate limbile slave, vechiul *stanъ* „loc de adăpost“ tocmai la Sârbi s'a desvoltat cu înțelesul speciai de „stână“, încât

1 Nu mi-a fost posibil să găsesc la Cluj studiul lui Behrens despre metateza reciprocă în limbile romanice spre a-l consulta. O listă de cazuri din limba albaneză, unde metateza — ca și la Sarzi — e deosebit de frecventă dă acum Jokl *Lingu. kulturhist. Untersuchungen*, p. 89. Din primele două fascicule ale Dicționarului etimologic francez de Wartburg mi-am notat cazurile: *Jonne étocoir* = *écoutoires*, **atecu* = *acetum*, Nîmes *agūza* = *Toulouse azūga*, lat.- med. *diamas* < **adimas*, gasc. *aubaredo* și *aoubadero*, *aubépine* = dial. *ebopē* etc. De sigur că o examinare mai atentă a cazurilor de metateză în graiul copiilor ar duce la stabilirea unor principii interesante. Anume cuvinte — mai ales polisilabe — par a fi cu deosebire grele de reținut cu urmarea tradițională a silabelor. Astfel cuvântul *cămașe* îl prefăcea nevastă-mea, când eră mică, în *măcășe*; o nepoată a ei — de doi ani — îi zice acum *mășecă*, mutând și accentul, dimpreună cu silaba schimbată. — De sigur că metateza nu izvorăște numai dintr'o eclipsă de memorie pentru urmarea sunetelor în cuvânt, ci este de cele mai multe ori și o înlesnire a pronunțării. Numai cât „lesne“ și „greu“ sânt noțiuni foarte subiective. Astfel, pentru cei mai mulți dintre noi rostirea *înfașc* e mai „ușoară“ decât *înșfac*. Cu toate acestea bulgărescul *hvaštam* (rostit *faštam*) a suferit această metateză și Tiktin (DRS. s. v.) nu trebuia să se îndoiască de această etimologie dată de Chiac (II 148) Intr'adevăr, **înfaștu*, **înfaști* a devenit **înfașc*, **înfaști* și apoi *înșfac*, **înșfaști* întocmai precum vechiul **înveștu*, *învești* a devenit *înveșc* (după modelul ce aregea creștii înveșcu, înveșc, învești).

pare mai de grabă că vorba auzită de la păstorii români a fost cauza care a modificat sensul vechiului cuvânt slav păstrat la ei¹. Aceasta e de crezut mai ales pentru că acumă un corespondent al lui *stănă* al nostru e dovedit de Jokl, în cartea citată (și despre care va mai fi vorba la recenzii) și în albaneză (p. 247): Albanezul *šteze*, *štaze* „animal“ derivă dintr'un indoeur. **stā-n* la care s'a adăogat sufixul colectiv și local *-ze*. Trecearea de sens admisă de Jokl și ilustrată prin paralele convingătoare din alte limbi a fost la Albanezi: loc de adăpost pentru animale, turmă de animale, animal².

Este foarte probabil ca același tip indoeur. **stān(a)*, — înrudit cu alb. *šteze*, *štaze*, cu slavul *stanъ* (în paleoslavă „adăpost, tabără“, în sârb. și „locuință“, în rus. *stanъ* „loc de șezut, tabără“, *stanica* „turmă, locul unde se strânge o societate“) și cu litvanul *stonas* „loc de șezut“ (cf. I. Șiadbei, *Viața rom.* XV — 1923 — p. 305) — să fi existat și în graiul strămoșilor noștri autohtoni, despre care știm că se ocupau cu păstoritul, și deci că *stāna* noastră să fie continuatorul neîntreput al acestui cuvânt autohton. Înțelesul original trebuie să fi fost „locul unde stau, unde se adună, se adăpostesc animalele“ și apoi, prin specializare asupra animalului care se cultivă mai cu seamă,

¹ Precum arată Capidan în acest volum p. 180, românescul *ă* și *â* e redat în împrumuturile făcute de Slavii de sud de la noi prin *a*, încât serb.-croatul *stana* ar putea fi chiar împrumutat din *stănă*. Un alt exemplu pentru *ă* trecut la *a*, e sârb. *bačva* „butoiu“ = bulg. *бъчва* (rus.-bis. *бъчва*, cf. Berneker, *Et. Wb.* I, 104), tot astfel sârb. *bar* „care se rostește de ciobani când vreau ca oile să stea liniștite la muls“, pe care O. Densusianu, *Grai și suflet*, p. 66 îl crede scurțat din *baran* „miel“, e românescul *bâr!* Poate și între *bâta* și sârb. *bat* să existe același raport, dacă amândouă ar fi identice cu paleosl. *bxtъ* „sceptru“.

² Cred că și înțelesul de „avere“ pe care-l are cuvântul nostru *stare* se explică tot din cel de „animal“ și că avem deci o paralela cu exemplele citate de Jokl *l. c.*: ung. *áll(a)ni* „a sta“ — *állat* „animal, viețuitoare“, rus. *стаи* „a sta“ — *статокъ* „vită mare“ (slovac. *stafek*, v.-pol. *statek* „vită“), la care s'ar mai putea adăoga sârb. *bice* „Zustand, Wohnung, Wesen, Vermögen“. Pentru desvoltarea mai departe a lui „vită“ la „avere“ aduce Jokl, *op. cit.* 257, paralele din alte limbi, care se pot înmulți ca cele (inverse) date de Bréal, *Sémantique* 119 și mai ales cu exemplele numeroase date acum în urmă de O. Densusianu, *Grai și suflet*, p. 43. *Om cu stare* (cf. *Are stare 2000 de oi*. Fundescu, Basme, 191/3) va fi însemnat deci „om cu vite“, „om cu blagă“ cum s'ar spune în Banat (*blagă* = „avere“ și „vite“ ca sârb. *blago*); trecerea de sens se întemeiază deci pe o imagine concretă, iar nu pe una abstractă („om cu situație“) cum o avem bunăoară în germ. *Wohlstand* „avere“ (după care, Românii din fosta Austro-Ungarie au plăsmuit pe *bunăstare*).

„locul de adăpost al oilor“¹. O analogă specializare de înțeles, însă asupra altui animal, o întâlnim la popoarele germanice, tot la un cuvânt format de la verbul corespunzător al lui *stare*: germ. *stôdô, stôda*, păstrat în mgi. *stôt* „îngrăditură pentru cai, herghelie“, vgs. *stuot* „herghelie“ (de unde actualul *Stute* „iapă“).

Lipsa acestui cuvânt la Aromâni și Megleniți e și ea însemnătoare și se potrivește cu atâtea alte cuvinte pe care Albanezii le au comune cu Dacoromânii, dar lipsesc la Români din Balcan. În schimb Istroromânii, odinioară în strânsă comunitate cu Albanezii, au acest cuvânt.

În nici unul din izvoarele cunoscute până acum el nu e atestat. Il găsesc însă în niște manuscrise pe care d. Al. Viciu a avut amabilitatea să mi le pună la dispoziție și în care sânt cuprinse materiale de graiu istroromân culese de Andreiu Glavina acum douăzeci de ani. În ele e o descriere a stânei istroromâne, foarte asemănătoare cu cea dacoromână și numită *stână* sau *stânărie*². Mi se pare că din aceste două forme, *stână* e un dacoromânism de care găsim multe la Glavina. Forma pe care o întâlnim în text regulat e *stânărie*, un derivat cu sufixul local *-ărie* (poate supt influența lui *cășărie*). Numai această formă cu *r* în vecinătate, explică nerotacizarea lui *n* în cuvântul istroromân (ca în *cărbur* și *cărbun*, *sarčira* și *sarčina*, *gînere*, dat de I. Maiorescu, din Schitazza).

Rotacismul îl găsim însă la Istroromâni în celalalt cuvânt, în care nu există nici un *r* învecinat spre a împiedeca prefacerea lui *n* în *r*, în *smântăre*, atestat ca nume de persoană și la Vlahii apuseni (DR. II, 361).

În toate limbile slave există un cuvânt *smetana* „smântână“. Cuvântul slav a trecut chiar în unele dialecte germane supt forma *Schmetten* (de unde derivă probabil și germ. *Schmetterling* = *Butterfliege*, engl. *butterfly*, cf. Kluge, *Etym. Wb.*⁸ p. 399) și la Lituani: *smetona* (Berneker, *St. Etym. Wb.* II, 44). Această extindere mare până în Rusia pe de o parte și în Prusia pe de alta ne face să credem că Slavii nu au acest termen păstoresc

¹ Etimologia aceasta mi se pare mai plauzibilă decât cea dată de G. Giuglea în DR. I, 359 ș. u., din **saeptana*. Analogiile aduse de Giuglea cu derivatele romanice din *statio*, *mansum*, *mansio* etc. mi se pare că întăresc etimologia noastră. Ung. *esztena*, *iszтина*, «parc de moutons» e de sigur împrumutat din românește

de la noi, deși marea răspândire pe care a avut-o bunăoară grecescul βούτυρον la Romani și Germani ne arată că asemenea cuvinte pot avea o întindere mare.

Atunci vom admite că vorba românească e de origine slavă? Așa a crezut Miklosich (*Et. Wb.* 189), Cihac (II, 352), Byhan (*Jahresber.* V, 319), O. Densusianu (*l. c.*), Weigand (*Jahresber.* XVI, 228), Berneker (*l. c.*), Tiktin (*Dicț. rom.-germ.*) ș. a. Mai mult decât atâta, forma românească și forma germană *Schmant* (mai vechiu *smant*) cu *n*, au făcut pe slaviști să construiască un prototiv paleoslov *CZMAȚANA, derivat de la verbul МАТѢ-МАСТИ „amestec, turbur“, din care formele slave s'ar explica prin dispariția lui *n* în urma disimilării totale față de *n* următor (Berneker *l. c.*).

Dacă facem abstracție de cuvântul german, care are, precum vom vedea, altă origine, și examinăm numai pe paleosl. *CZMAȚANA > *smântână*, vom vedea că dăm de dificultăți de ordin fonologic și semantic care ne silesc să renuțăm la această etimologie. Nu anticipez nimic pentru *an* > *ân*, căci ar fi greșit din punct de vedere metodic a respinge o etimologie pentru că nu admiți o trecere fonetică a cărei imposibilitate cronologică rămâne tocmai s'o dovedești. E însă trecerea lui *n* în *ân* care ne pune pe gânduri. Știm anume că vechiul *e* nazal slav a dat în românește *in* (de ex. *smintesc* < paleosl. МАТѢ); la Dacoromâni acest *in* s'a dezvoltat după labiale în poziție tare în *în*, întocmai ca în elementele latine; avem deci *sfânt* < paleosl. СВАНТ (alături de *sfîntesc*), întocmai ca *vânt* < *ventus*, *pământ* < *pavimentum*, etc. Decât ceea ce se constată în dialectul dacoromân, nu se potrivește la Istroromâni, la care întocmai ca la Aromâni și la Megleniți, labialele nu schimbă pe *in*: *vint*, *pemint*. La Istroromâni *CZMAȚANA ar fi putut da cel mult **smintăre* (sau **smintare*).

Dar mai e și o greutate reală de sens, peste care Miklosich a trecut prea repede (: „ursprünglich nicht das Herabgenommene, sondern das Gerührte“), dar asupra căreia a insistat cu drept cuvânt Giuglea: *smântâna* nu se face nicăiri din lapte bătut („amestecat“), ci ea se produce tocmai prin lăsarea lapte-lui în nemiscare. Slavul *smetana* nu poate fi adus deci în legătură cu un verb care însemnează „a amesteca“ (МАСТИ), ci, adăugăm

sau „a (se) acoperi“ sau „a (se) așeză“ sau ceva analog. Dar aceste sensuri le are, între altele tocmai verbul slav МЕТЖ-МЕТН, de la care derivatul *CZMETANA se potrivește perfect și ca formă cu cuvintele slave. Într'adevăr, la Berneker (*Sl. Etym. Wb.* II, 40—41), găsim între corespondentele slave ale acestui verb: rus. *metatъ* „a aruncă, a fătă, a depune icrele“, *vymetatъ* „a ieși la suprafață (despre vărsat, blândă etc.)“, bulg. *metnz* „acoper, îmbrac“, sârb. *mětati*, „a așeză“, *mětnuti* „a așeză, a îmbrăcă“, etc.¹

Rezultă din cele arătate că slaviștii ademeniți de cuvântul românesc, au construit pentru formele slave o etimologie care-i sileă să admită niște transformări fonetice forțate (disimilarea lui *n* în toate limbile slave) și care nu țineă seama nici de piedecile semantice reale („amestec laptele“ — „smântână“), în loc să caute explicarea firească, deopotrivă de satisfăcătoare din punct de vedere formal și semantic, pe teritoriul slav. Iar filologii români, ademeniți și ei de asemănarea de formă și identitatea de sens cu cuvintele slave, n'au supus această etimologie unui examen destul de atent.

Dar dacă prototipul slav *CZMETANA se potrivește și mai puțin din punct de vedere formal cu cuvântul românesc (căci el n'ar fi dat, chiar dacă am admite propagarea regresivă a lui *n*, la Istroromâni altceva decât *smint-*), care e originea lui?

Giuglea, plecând de la ideea că în foarte multe limbi *smântâna* e numită „peliță“ sau „strat“ care acopere laptele (cf. ital. *panna*, arom. *teară* < lat. *tela*), propune (*l. c.*) un prototip lat. **mattana*, derivat din *matta*, cu propagarea lui *n*. Tot de la *matta* (*natta* la Gregoriu din Tours) plecă Schuchardt (ZRPPh. VI, 121) spre a explica pe span. și portg. *nata* „smântâna“ (neap. *natta* îl consideră ca împrumutat din aceste limbi), apoi pe franc. (vechiu și dialectal) *mate*, *matte* (> *natte*) „lapte sărbezit, caș, brânză“, lomb. *natta* „brânză rea“, franc. *mafon* „lapte sărbezit“ (în Ronchi „Rahmkäse“), cat. *mató*, span. *materon*

¹ Tot acolo se citează derivate ca rus. *metei*, sârb. *smet*, slov. *metelica* etc. cu înțelesul de „Schneegestöber“, polon. *mjetel* „fulg de zăpadă“, care au cu „smântâna“ comună ideea de „albă cu zăpadă“ sau cea pe care o admite Spitzer la apropierea ce o face în acest volum între „bură (smântâna)“ și „smântâna“.

„Schmierkäse“, precum și pe germ. *Matte* (dial. *Matz*) „lapte sărbezit“¹ (cf. și Meyer-Lübke, REW. No. 5424).

Mi se pare însă că mai degrabă decât *matta*, a putut să stea la temelia cuvântului nostru lat. *mantus* sau *mantum*, care însemnă „mantă“, dar care în unele limbi romanice are și sensul mai larg de „învelitoare“, astfel în spaniolește, unde *manto* însemnează „membrana care acopere pânțele“, „stratul de seu cu care e acoperit copilul când se naște“ sau „grăsime de pe praporul animalelor“². Tot la acest *mantum* se reduce de sigur și germanul *smant*, *schmant* „smântână“ (trecut la Cehi: *šmant*) care apare cu *s-* ca la noi, însă probabil datorit altor influențe. Un tip **mantana* cuprinde și pe acel *n* pe care Giuglea îl admitea prin propagare în **mattana*. Cât despre *s-* din cuvântul nostru, el se poate explica sau dintr'un prototip **submantana* > **summantana*, cu sincoparea lui *u*, ca în cazurile citate în DR. II 603, sau printr'un amestec a lui **mântână* cu slavul *smetana*, sau în fine, precum crede Giuglea, existând alături de **mântână* verbul *smântâni* „a lua smântâna jos de pe lapte“ cu *s-* < *ex-*.

Rezultă din cele precedente că vechimea cuvintelor *jupân*, *stână*, *stăpân* și *smântână* este mai mare decât întâiul nostru contact cu Slavii. Transformarea lui *ân* în *ân* o putem deci considera încheiată pe vremea când au pătruns în românește întâiele împrumuturi din slavonește. Dacă limita de sus cronologică se poate preciza cu oarecare aproximație, avem și câteva indicii pentru a stabili limita de jos. Schimbarea lui *ân* și *an-* în *ân* nu poate fi mai veche decât răspândirea creștinismului la strămoșii noștri, precum dovedesc termenii *sân-* < *sanctus*, *păgân* < *paganus*, *creștin* < **creștiân* < *christianus*, și numele apostolului Andreas (grec. Ἀνδρέας), păstrat în forma *Îndrea* (*Undrea*), cu

¹ Mai târziu Schuchardt (ZRP. XIII, 531–532) revine asupra acestei etimologii și presupune că *matta* = *natta* a influențat numai cuvintele române, care ca și span. *manteca* derivă din slav. *ment-*, din care derivă familia *smetana* trecut și în rom. *smântână*.

² Deoarece acest înțeles din urmă îl are, pe lângă cel de „unt“ și span. *manteca*. De aceea R. Menéndez Pidal (Romania XXIX, 358) credea că spaniolul *manteca* e un derivat din *manto*, iar nu urmașul direct al lat. *mantica* „dășagă“. Originea lui *manteca*, răspândit în Peninsula iberică, Sardinia și în cele mai multe dialecte italiene (pe alocuri și cu sensul de „smântână“ alături de cel de „unt“ sau „alifie“) rămâne încă de elucidat și din punct de vedere formal și semantic. Cf. bibliografia la Meyer-Lübke REW. No. 5327. Cuvântul românesc *mantică* citat acolo după Schuchardt, nu există decât în dicționarele noastre și pare ar fi o plăzmuire a lui

înțelesul de „Decemvrie“, ca la Sarzi, Albanezi, Slavi și Maghiari (cf. Meyer-Lübke, REW. no. 832), dar de sigur odinioară și ca nume de persoană¹. Se pare deci că *án* > *ân* a fost contemporan cu transformarea lui *l* intervocalic în *r*, pe care n'o întâlnim în nici un împrumut din slavonește, dar o găsim în termeni creștinești ca *basilica* > *biserică*, *Sanctus Nicolas* > *Sân Nicoară*, poate și în *halleluia* > *hai lerui* (cf. *Conv. tit.* XXXIX 310 ș. u.); amândouă trecerile le întâlnim în *angelus* > *înger*.

Asemănarea cu această transformare fonetică ne face să ne întrebăm dacă avem și cazuri de *án* > *ân* în împrumuturi din albaneză, precum le găsim la *-l- > r*? Din nenorocire nu avem nici un împrumut sigur, căci *stână* pare a fi mai de grabă autohton decât împrumutat din albaneză, iar *noian*, dacă s'a născut într'adevăr prin aglutinare din *un *oian*, și este, precum credea Hasdeu (*Cuvinte den bătr.* I, 295), alb. *ujān* „ocean“ (din *uje* „apă“), apare și la Albanezi în forma „neregulată“ cu *a*. Tot a avem în alb. *bane* „locuință“, *banoj* „locuesc“, trecut la Aromâni: *bană* „viață“, *bānedz* „trăesc“². Cuvântul aromân poate fi un împrumut recent din albaneză (precum îl consideră Capiđan, DR. II, 519); păstrarea lui *a* înainte de *n* (ca în *noian*) ar fi însă remarcabilă dacă cu arom. *bană* ar sta în legătură cuvântul nostru *ban*, o apropiere făcută de Dicționarul Academiei.

Cele trei cuvinte de origine grecească *spân*, *mângâiu* și *tămâie* nu ne pot spune mult cu privire la cronologia trecerii fonetice de care ne ocupăm, căci *σπανός, μάγγανον* și *Θυμάμια* trebuie să fi pătruns de vreme în limba latină de est supt forma **spanus* (trecut și la Albanezi și Sicilieni; probabil că și *Spano*, autorul faimosului dicționar sard, nu-i decât „Spânul“), **manganeo* și **tymanea*³. Mai interesant ar fi dacă s'ar putea desco-

¹ Numai prin existența unui nume *Indrea* se explică modificarea ung. *Andrásy* în *Indreș* (cf. Pârâul lui *Indreș*, pe moșia conșilor *Andrásy*, lângă Geoagiul de sus, în jud. Alba-Inferioară), cf. și numele *Indrieș*.

² Weigand, *Jahresber.* XIX—XX, 134. Pentru schimbul de sens „trăi“—„locui“ cf. istrorom. *bivej* „trăi“, „locui“ (cr. *bivatj*), ung. *lakni* „a locui“ — *jól lakni* „a trăi bine“ etc. — Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 249, crede că nazalizarea la Albanezi e mai recentă decât primele împrumuturi de la Slavi, citând ca exemple pe gheg. *ustë* „ghimpe“ < sl. *ostenŭ* și pe tosc. *vrę* „întunecos“ < sl. *vrangŭ*.

³ Cuvântul grecesc — atesat și în latinește supt forma *tymianum* — trebuie să fi suferit, în graiul popular, o disimilare a celor doi *m*; și paleosl. *ŭmijanŭ* — tot cu *i* în loc de *yl* — presupune o formă **tymianum*. În românește, supt presiunea sufixului *-aneus*, *i* a trecut, prin metateză, în si-

perî un împrumut germanic mai sigur decât cel propus odinioară de Hasdeu (*Etym. Magn. Rom.* 1177) și prea puțin luat în seamă din cauza ideii preconcepțute asupra neexistenței cuvintelor de origine veche-germană în limba noastră. Hasdeu derivă adecă pe *îndreă* (*undreă*) al nostru din vgs. *nâdala*, admitând o metateză **andala*, din care formă s'ar fi putut desvoltă **îndără* și, cu sufixul diminutiv¹ *-eă*, **îndăreă*, sincopat: *îndreă*.

Inutil a mai spune că dacă *a* în poziție nazală a rămas nealterat în împrumuturi din slavonește, ei nu putea trece în *â* în cuvinte de origine ungurească. Din ung. *bântani* avem *bântul*, cu prefacerea regulată a lui *a* neaccentuat în *ă*, și apoi *bântul*, cu desvoltarea ulterioară a lui *ăn* în *ân*²; din formele accentuate pe terminație (*bântul*, *bântuiesc*) s'a născut *bântuiu* (*Din valul ce ne bântue Ne apără, ne mântue*. Eminescu), întocmai precum din *îngănare*, *îngănare* s'a refăcut prezintele *îngân* în loc de (*î*)*ngan*, precum se zice la Aromâni, și care e urmașul regulat al lui *in-ganno* (căci înainte de *nn*, *a* n'a trecut la *â*: *annus* > *an*). Tot așa s'ar putea explica forma *manc* în loc de *mânc*, care se aude în Vlădeni, în Transilvania și în Vlaho-Clisura la Aromâni (*Jahresber.* VIII, 256), ca reconstruită din *măncă*, dacă n'am avea și forma *măncă* la Megleniți, iar la Istroromâni *măranc* atestată de Gartner), alături de obicinuitue *mărânc*, pentru care explicarea aceasta nu se mai potrivește, întru cât un **mănâncă* nu se poate atesta.

În special forma aceasta istroromână este cu atât mai remarcabilă, cu cât ea nu e izolată. Istroromânii au de obicei: *când* < *quando*, *cânt* < *canto*, *grâv* < *granum*, *măne* < *mane*, *măre* < **mana* (= *manus*), *mnânda* < *ambulando*, *păre* < *panem*,

¹ Pentru numirea obiectului cu un diminutiv, cf. și *igliță* < slav. *iglica*, dimin. din *igla* „ac“.

² *ân* s'a păstrat în unele cuvinte ca *mănunchiu* < *manuculum*, *cărunt* < *canutus*, *grăunț* < *granuceum*, *zănatic* < **dianaticus*, *mănușă*, *sănătate*, în care legătură etimologică cu cuvântul nederivat nu se mai simțea. Dar și dintre acestea unele se rostesc cu *â*, astfel *sănătate* prin Banat (*Jahresber.* III, 288) și pe Valea Someșului, ceea ce ar fi o dovadă că *sân* < *sanus* s'a păstrat în aceste regiuni mai mult decât aiurea și a schimbat pe *ân* în *în*, ca în *cântare*, *grânar lănos*, *măner*, *îndemânic*, (dial.) *demâneafă*, *măniș*, *românesc* etc. Numărul astorfel de derivate fiind mare, rostirea *ân* în loc de *în* s'a putut extinde și asupra altor cazuri, indiferent dacă *în* provine din *an* sau nu (ceva analog s'a întâmplat cu *en* și *on* aton devenite, prin analogie, *in* și *un*), de ex. *cântar*, *lângoare*, *Vrâncean*,

plânze sau *plânže* < plângere etc. (forme atestate de aproape toți dialectologii).

Alături de aceste forme găsim însă și forme cu *a*, și nu numai la strângători mai puțin siguri de material istroromân (cum ar fi Ive bunăoară, pe care l-am putea bănuși că „italienizează“ formele istroromâne) ci chiar la unii dintre cei mai conștiincioși, ca Ascoli, Gartner și Bartoli: *planže* la Ascoli 64; *mare* (îndreptat de Marotti în *măre* și contestat de Weigand), *măranc*, *planze* 292 (alături de *plânze* 779), *grau* (îndreptat de Marotti în *gărv*), *cant* „când“, *cantu* „cânt“ (îndreptat la Marotti în *cântu*) la Gartner; *pare* și *mnanda* la Marotti însuși; Bartoli (în materialul inedit) are *pare* auzit în Noselo și din aceeași comună *mara* „mâna“ și *mare* „mâne“, pe care alt individ, din același sat, le rostea *măr* și *măre*.

Cum se explică variantele acestea? Cronologia relativă ne arată că *ân* > *ân* e mai vechiu decât rotacismul, căci altfel *lana* ar fi dat **lară* iar nu *lără*¹. Se poate oare ca formele istrorom. *mara*, *para* și *mare* să fi apucat să se rotacizeze înainte de ce curentul general să prefacă pe *an* > *ân* și deci, fiindcă *a* se găsește înainte de *r*, să nu se mai fi prefăcut în *â*? Nu cred; în orice caz, chiar dacă am admite aceasta, nu putem explica pe *cant*, *planze* etc., în care *a* a rămas neschimbat deși urmă *n*. Și cum de acest *a* n'a devenit *â* supt accent? Cauza trebuie să fi fost rostirea lui nazală de odinioară, ceea ce-l deosebea de *a* care devenea *â* supt accent. Precum în dialectul gheghic al limbei albaneze *ε* din *a + n* a redevenit *ã* (cf. *solanus* > alb. tosc. șul'ε-ri, gheg. șul'ã-ni) tot astfel trebuie să se fi întâmplat și la unii dintre strămoșii Istroromânilor: *măra* > *măra*. Nazalitatea s'a pierdut apoi în unele cuvinte, tot ca în dialectul gheghic, **canipa* > tosc. *kær(ε)p*, gheg. *kanep*, cf. Meyer-Lübke, în Gröbers Grundriss I², p. 1042, și acum Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 281; acest fenomen cuprinde și pe *en* din alte izvoare decât din *an*, cf. gheg. *rǵant* = tosc. *εrǵent* < *argentum*.

Mai deciziv decât exemplele citate, e un cuvânt care la Istroromâni apare numai cu *a*: *arel* „inel“ atestat din Jeiași de toți cercetătorii graiului din această comună, de Maiorescu, Miklosich,

1 Forma *puine* atestată la Ireneo de la Croce, care pare că trebuie citită *pâine*, ar dovedi că rotacismul e chiar mai nou decât metafoia lui *â* în *âi* înainte de *e* următor (cf. DR. I 38.), căci *i* precedent, necontând

Nanu, Glavina, Popovici și Bartoli. Forma aceasta e atât de remarcabilă și atât de deosebită de (*i*)irimē „nimă”¹, încât Byhan (*Jahresber.* VI 188) se întrebă dacă nu avem cumva a face cu influența italianescului *anello*? Dar Weigand a auzit la Istroromâni chiar și fraza *ār o oștarie* în loc de *ār o oștarie* „într'o

1 Prefacerea lui *ân* în *in* înaintea unui *e* (*i*) următor, deși nu curinde decât o parte a cuvintelor, e totuși străveche, căci o găsim în toate dialectele: în dacor., arom., megl. *inimă* < *anima*, *-inte* < *ante* (dacor. *adinte*, *deinte*, *mainte*, (*in*)*ainte*, arom. *dininte*, *năinte*, *ninte*, megl. *dininte*, cf. istror. *ânrence*); dacor. arom. *grindină* < *grandinem*, cf. și arom. *imni* (generalizat apoi: *imnu*, *imnă*; forma *imblă* e dată și de Frâncu-Candrea, *Moșii* 53), *căpitiine* (trecută din plural și la singular: *căpitiinu*, alături de *căpitașu*, *căpitușu*, cf. dacor. *călchiu*, alături de *călcăiu*, din plur. *călchiie*), cf. și arom. *iș*, *il'* < *imi*, *ii*). La Dacoromâni exemplele de acest soi sunt cu mult mai numeroase. Interesant e mai ales unul: *linoic* < *landica*. Acum douăzeci de ani, când „legile fonetice” mi se păreau un criteriu atât de sigur, încât o nepotrivire cu ele hotărâ respingerea unei etimologii, chiar evidente, n'am primit în dicționarul elementelor latine nici acest cuvânt — mulțumindu-mă cu etimologia lui Cihac II 512, care-l credea împrumutat din ung. *lindik*, cu același înțeles (deși e evident că acest cuvânt unguresc, cunoscut numai în regiunile locuite de Români, precum se vede din Dicționarul lui Szinnyei, e împrumutat de Unguri de la noi, înlocuind pe *csikló* = germ. *Kitzler*) — nici pe *rădiche* (*ridiche*) < *radica* și precum l-am închis în paranteze pe *pedestru* < *pedēster*, căci câteși trele cuvintele păstrează pe *d* neschimbat în *z* înainte de *i* lung și *e* scurt accentuați. De atunci încoace multe convingeri mi s'au schimbat și cred chiar că am găsit cauza pentru care *d* a rămas nealterat. În DR. II 684 l-am explicat pe *pedestru* ca o formă disimilată în stadiul *p'ed'estru* (*p'* din *pēs*, cf. *piezi*), citând, în sprijinul acestei păreri pe *vēclus* > *v'ecl'u* > *vechiu* și pe arom. *alugesc* < *al'uğesc* < slav. *ljubiti*, care și ele arată cum una dintre cele două consonante palatale și-a pierdut rostirea mulată prin disimilare față de a doua. Tot astfel s'a disimilat *d'* în *d* în stadiul *rād'ic'e* < *radica* și cred că și *lindic* s'a născut prin schimb de sufix (cf. *măzărice* > *măzărîc*) din **lindiche* < **lind'ic'e* < **landica*, păstrat și în franc. *landille* (CDDE. No. 995). Insuși cuvântul *măzărîche* presupuse un model **lintiche* < *lentica* (ital. *lenticchia*, franc. *lentille* etc. Meyer-Lübke, REW. No. 4980), disimilat și el din **lin'ic'e*. Dacă cuvântul latin *landica* se explică din **glandica* (cf. Walde LEW. s. v.) ne-am putea gândi la o disimilare într'o formă **gl'ind'ică*, dar (deși avem și la Albanezi *glandem* > *l'ende*), ar rămânea neexplicată prefacerea lui *gl'* în *l*, căci *glandem* a dat la noi *ghindă*. Și un alt fenomen curios s'ar putea explica eventual printr'o asemenea disimilare. Dacă la Olimpovlahi *l'* se prefacă în *l*, aceasta s'a putut întâmpla mai întâiu, prin disimilare, în cazuri ca *h'il'u* > *h'ilu* și cu atât mai mult în plurale ca *h'il'il'*. O disimilare — de astădată însă completă — a lui *l'* al doilea din *fil'il'* *cal'il'* ar putea explica și plurarele (*f*)*il'i*, *cal'i* de la Megleniți și la Istroromâni (*căl'i*), pe un teren unde *l'* se păstrează de altfel (deși sânt și alte indicii că în aceste două dialecte *l'* începușă să se reducă la *l*). Tot prin disimilare s'ar putea explica și nealterarea dentalei în *dēdi* și *stēti*: din *d'ed'i*, s'a născut mai întâiu *ded'* (cf. v.-rom. *dedlu*) și apoi *ded* (așa la Aromâni), cu generalizarea lui *d* final din celelalte forme verbale (*deade* etc). Adevărat că la *stēti* — pentru care o formă *stet(tu)* nu se poate atesta — explicarea poate fi și următoarea: în loc de *stēti* s'a ivit încă în latina vulgară *stetui* (Meyer-Lübke, Rom. Gramm. II § 298), care primind accentul pe dezință, trebuia să se ro-

cărciumă" (*Jahresber.* I 136) — tot așa Popovici — în care *a* se păstrează încă cu caracterul său nazal. Privită mai de aproape chestiunea, vedem că prefacerea lui *ân* în *an*, la începutul cuvintelor, se găsește și în alte dialecte: **antaneus*, *angustus* și *ambulo* apar la Aromâni supt formele: *antânu* (alături de *ntânu*), *angustu* (alături de *ngustu*, și la Megleniți *amnu*, formă pe care o atestă Nanu și la Istroromâni: *âmnu* (alături de obicinuitul *ămnu*)¹. Se pare chiar că de la astfel de cuvinte a pornit analogia care a cuprins și pe *în-* inițial din lat. *in-*. La Megleniți *an-*, *am-* este regulă (*ampirat* = *împărat*, *ancoa* = *încoa* etc.)². La Aromâni formele cu *an-* și *am-* se găsesc în concurență cu cele începătoare cu *ân-* și *ăm-* (*în-* și *îm-*), deși mai răspândite sânt cele aferezate: 'n- și 'm- (cf. glosarele lui Dalametra și Papa-hagi). Dar și la noi se găsesc forme cu *an-*, *am-*. Nu vom pune un preț prea mare pe vechiul *ande* (la scriitorii moldoveni), core-spunzând lui *înde* (la cei munteni), care ar putea fi compus din *a* + (*i*)*nde*; tot astfel *amproor* (alături de *împroor*), ar putea fi *a* + (*i*)*mproor*, *de-amboulea* un *de* + *a* + (*i*)*mboulea*, iar *andemână* (de *andemână*) este, probabil, despărțit greșit din *la* 'ndemână (înțeles ca *l' andemână*). Dacă găsim în Psaltirea Scheiană (^{320/21} ed. Bianu) *anantu*, în loc de „înaltu“, aceasta ar putea fi o greșală de scris. Remarcabilă este însă paralela *Ampoiu* (cf. lat. *Ampelum*) față de *Trâmpoiele* (= între Împoaiete, cf. DR. I, 132) și mold. *andrea* = *îndreă* (*undrea*), despre care s'a vorbit mai sus.

Lucrul pare a se fi petrecut în modul următor. Cuvintele latine începătoare cu prefixul *in-* (*im-*) au pierdut în anumite cazuri pe *i-* inițial la noi ca și la Albanezi (imperator > *mbret*, implere > *mb'or*, ingratus > *ngrat*, *intrudo > *ndrũ* etc.) și ca în dialectele italiene de sud (sic. *nkarcari*, *mpinçiri*, *ntenniri*, S. Fratello *nvern*, *nfern*, *mpiester*, leceez *mperin*, *nterna*, etc ; tot astfel în Napoli

¹ Acest exemplu nu e deciziv, căci el s'ar putea explica și la Megleniți și la Istroromâni ca o formă refăcută din *mnă* „îmnă“ după modelul *flă* (*flă*) „află“ — *ăflu* (*ăflu*).

² Cf. glosarul la *Megleno-Români* lui Papahagi. Fenomenul se extinde și asupra cazurilor accentuate ca: *amflu* „umflu“, *amplu* „umplu“, *antru* „întru“, *ancă* „încă“, *antru* „între“, apoi: *aîi* „îmi“, *ași* „își“. Variantele cu *ă* (= *i*) sânt rare: *ân*, *âncoa*, *âncuntinat*, *ângrop*, *ânșor*, *ântru* „în față (= vechiul *între*), *ântuneric*, *ânțeleg* și *ași* „își“ și o singură dată *ngurgul'at*. Când după *n-* urmă vocală, avem afereză: *nafară*, *nainti* (*năinti*), *nalbes*, *nalt*, *nalf*, *napoi*, *năpasti*, *năstup*, *nec*, *niqres*, *nuib* (< în-obvio). Tot cu *a* apare *andreuă* „undreă“ și *angă* „lângă“, care arată cât de veche e despărțirea greșită a cuvântului *lângă* în *la* + **ingă*, (cf. formele noastre *prîngă*,

și în Abruzzi, cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375). Astfel rostirile de azi *casa 'n colț, până 'n zori, boii 'n jug, vino 'ncoace, du-te 'ncolo, adu 'mbrăcăminte, cu 'mpăratul* etc. reprezintă stadiul vechiu. Și după pauză noi putem rosti *nsură, ntrebă, ndesă, nchină, ntinde, mpinge* etc.¹, de asemenea după unele consonante de ex. *el mbracă*, în care cazuri *n* și *m* au valoare silabică²; chiar și rostirea *! ngână* e curentă. Tot astfel la Aromâni și la Istroromâni. Dar — mai ales după amuțirea lui *u* și *i* final — acest *n-* și *m-* ajunse, în vorbire, foarte adesea după consonante și grupe de consonante care făceau grea rostirea lui. Atunci s'a întâmplat ceea ce se întâmplă de obicei la noi, când voim să dăm o valoare silabică unei consonante: îi dăm sprijinul vocalei neutre *î* (*ă*). Intocmai precum în școlile elementare copiii rostesc consonantele: *bâ, câ, dâ, fâ, gâ* etc.; precum grupele de consonante imitative *bz, brz, fș* etc. le prefacem în *bâz, bârz, fâș* etc. când le întrebuițăm spre a deriva cu ele cuvinte uzuale (*bâzâi, bârzăun, fâșâi* etc., cf. DR. I, 86 - 87); precum din slavul gr̃lo, k̃rma, p̃lk, k̃rč etc. am făcut *gârlă, cârmă, pâlc, cârciu* etc. — astfel din *când mbracă, mort ȳ groapă* etc. am făcut *când îmbracă, mort în groapă* etc. Legile după care rostim azi *în-* sau *n-* nu sânt stabilite încă; de sigur că la alegerea uneia din cele două forme nu e deciziv numai sfârșitul cuvântului precedent, ci și alte considerații, precum simțul ritmic, tempo și trebuința de a marca mai mult sau mai puțin limita între două cuvinte în propoziție³. La Istroromâni, bunăoară în textele culese de mine, întâlnim adesea aceleași combinații de cuvinte rostite când cu *ă-* când fără *ă-*: mere *ăntrebă* ^{27/5} și mere *ntrebă* ^{27/6}, usa *ănc'ide* ^{37/2} și usa *nc'ide* ^{24/8} etc. Remarcabil este faptul că în cuvintele începătoare cu *n* + vocală (din *in* + voc.), *n* a fost rotacizat la Istroromâni și în textele noastre vechi, ca și când s'ar găsi între vocale, chiar când se rostește fără *î* (*ă*) începător, astfel istrorom. *rapoi* „înapoi“, *rence* „înainte“, *runtru* „înăuntru“, **in-obviare* > **ruibă* > (printr'o nouă compoziție cu

¹ Tikin DRG. s. în citează din Psalmea lui Dosofteiu exemplul: *Carele nu-și duce sufletul afară N vrăjitori să creadă lucru de ocară*. Astfel de „licențe poetice“ sânt dese și azi.

² Cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375; Byhan, *Jahresber.* III, 50; Weigand, *ib.* IX 189, Tikin, DRG. p. 773.

³ Cf. observările interesante făcute în această privință de Al. Bogdan

în-) **ănrujbă* > *ănjurbă* „întâlni“. Acest *î* s'a adăugat la noi și înainte de cuvinte începătoare cu *n* sau *m* + cons. sau înainte de *mm*: slav. *mlatiti* > *îmblăți*, [*ma*]mma > *îmă* (Tiktin, DRG. s. v)¹.

Confundarea lui *îngust* < *angustus* cu *încalț* = *ncalț* < *incalcio* eră indicată, și ea a produs mai întâiu varianta *ngust*, pe care o găsim și la Albanezi (*nguște*, cf. și *nderón* „schimb“ < **anterare* = alterare, G. Meyer. AW., 300); pe de altă parte forma *angust*, desvoltată din *îngust*, precum am arătat mai sus, a putut produce, la Megleniți și în parte la Aromâni, pe *ancalț*. Această reducere a lui *în* (< lat. *an-*) la *an* trebuie să fie anterioară rotacismului, căci istorom. *arel* presupune o formă mai veche **anel* din **inel* (care la Megleniți apare supt forma aferezată *nel*). Tot astfel avem la Albanezi: gheg. *an(ε)mik*, tosc. *armik* „dușman“ < *inimicus*. Dar adăugarea sau dispariția unui *î* nu s'a mărginit numai la *n* și *m*, ci o găsim și la alte consoanante care se rosteau silabic. Astfel pronumele conjuncte *î* și *î'*, primesc și ele sprijinul unui *î* când nu pot fi legate de cuvântul precedent sau următor, rezultând formele *îl* și *îl'* (> *îi*). Dacă acest *î* sprijinitor apare și la celelalte pronume: *îți*, *își*, cred că avem a face cu o analogie după pronumele *îmi* și *îl*, *îl'* (> *îi*). Analogia s'a extins la noi și asupra lui *s* < *sunt*, iar la Istroromâni și asupra lui *s* din *se*: *pl'erzut-ăs-av* (la noi *pierdutu-s'au*). La Megleniți avem, precum am arătat mai sus, și variantele cu *a*: *ași* „își“, *amî* „îmi“.

Interesante sânt cu deosebire cazurile cu *r*. La Istroromâni, care, prin contactul lor viu cu Croații, s'au obicinuit cu rostirea lui *r*, întâlnim formele *rde* și *rpę* în loc de „râde“ și „râpă“. Tot astfel e *rvu* „dracul“ în Jeiăni (din materialul inedit al lui Bartoli) în loc de *răvu*, forma articulată a lui *răv* „rău“. Alături

¹ Chestiunea aceasta merită a fi studiată mai aprofundat. De ce avem *îmă* dar *mă-ta* și *naș* (< *nunaș*, din *nonnus* + *aș*)? De ce avem rostirile *nainte*, *nalt*, *nălbî* etc. alături de *înainte*, *înalt*, *înălbî* și *innalt*, *innainte*, *innălbî*? În cazul din urmă avem a face cu o nouă compoziție cu prefixul *în-* (precum ar rezulta și din istrorom. *ănrenče* alături de *renče*, *ăniurbă* etc.) sau cu o lungire pe cale fonetică a lui *n* (cf. A. Bogdan, l. c., 200)? Tot astfel avem *înodă*, *înotă*, *înăbuși* etc. și *innodă*, *înnotă*, *innăbuși*, iar în limba veche și *nuta* < **notare* (= *natare*), care în Codicele Vcronețean apare numai cu *n* inițial și nici odată cu *î* ca *îpanon* (păstrat până astăzi în Bucovina și nordul Moldovei supt forme *rapoi*, cf. *Zur Rekon-*

de aceste forme, se întâlnesc și cele cu un *î* (la Istroromâni *âr* sprijinitor înainte de *Ț*: *ârde*, *ârpe*, de asemenea *ârt* < croatul *rt*, *ârjaș* din croatul *rjav*; tot astfel croatul *raženica* a trecut prin stadiile **răzenițe* și **rzenițe* la *ârzenițe*. Remarcabilă e forma *arde-se* în loc de *ârde-se*, pe care Bartoli a auzit-o în comuna Noselo, adică tot acolo de unde a culșs și formele cu *ân* trecut la *an*, citate mai sus.

Asemenea rezultate, care fac impresia unor metateze, nu sânt însă restrânse la dialectul istroromân. Le găsim de asemenea la Megleniți, unde avem *răzint* alături de *arzint* „argint“ și *ârdicari* în loc de *rădicare*. Varianta *ardică* a lui *rădică* (*ridică*) este foarte răspândită și la noi în Moldova. La Albanezi avem: *armata* > *rmate*, *altarium* > *ttër*, *resina* > alb. *rșine*, apoi *argentum* > gheg. *rgant*, tosc. *erğent* (cf. Meyer-Lübke, *Grundriss* I², p. 1047); la Serbocroați: *Ratiaria* > *Arçer* (cf. Vulić, în Pauly-Wissowa-Kroll-Witte s. v.), *Arbanum* > *Rabar* (cf. Jiriček, în Thallóczy, *Illirisch-albanische Forschungen* I, 66; despre *Ț* > *ar* și *er*, cf. și Leskien, *Serbokroatische Gramm.* § 196); fenomenul acesta cuprinde și o parte din Italia (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 375: *letame* > *ldan* > *aldan*, *lessiva* > *alseja*, *ricamo* > *arkan*, *nessuno* > *ndson* > *indson* etc.). Astfel ar putea primi o confirmare și explicarea lui Weigand, care crede că arom. *nărăescu* s'a născut din *nrăescu* = înrăesc¹.

*

În *Romania* XLVIII, p. 1 ș u., se ocupă E. Philipon de reflexele lui *a* medial posttonic în limbile romanice. Acest sunet nu există, precum se știe, în cuvinte curat latine; exemplele pe care le găsim sânt sau rezultatul unei asimilări progresive (*alacer* alături de *alecer*, *anatis* alături de *anitis*) sau împrumuturi din alte limbi, mai ales din grecește. În graiul popular acest *a* a fost adesea prefă-

¹ Tot așa îl explică Weigand pe arom. megl. *năs* = dacorom. *îns*, istror. *âns*; forma *năs* ar putea însă să fi stat la origine numai după prep. *cum*, deci să fie aceeași cu vechiul dacorom. *cu-nusu*. *Năuntru* ar putea fi o formă metatezată din *înuntru*; mai probabil însă că avem a face cu asimilarea *l-n* > *n-n* din *lăuntru* (illac + intro). Cu greu are dreptate Tiktin-DRG. când derivă pe *nărui* din *in+ruo*, *-ere*. Cuvântul românesc nu poate fi despărțit de *noroii* (dintr'un mai vechiu *năroi*), pe care Tiktin îl derivă bine din paleosl. *naroj* „impetus“. Sensul fundamental al lui *noroii* nu e cel de „tînă“ sau „glod“, ca în limba literară, ci cuvântul aceasta însemnă „pământul (mălul) adus din locuri mai înalte de torențele de apă“. Dl. M. Iltu îmi comunică că si verbul *noroi* (cu *ă* > *o*) însemnează în unele regiuni

cut în *e* (î) după modelul cuvintelor vechi și în concordanță cu o tendință pronunțată a limbei latine (cf. Sommer, *Lat. Laut- u. Formenlehre* § 75). Limbile romanice nu se comportă toate la fel, ci unele (ca spaniola, sarda și, dintre dialectele italiene, cel calabrez, venețian și genovez) păstrează formele cu *a*, altele pe cele cu *e*, cele mai multe — între ele și limba română — au cuvinte cu *a* sau cu *e*; une-ori același cuvânt apare supt amândouă formele. Aceasta dovedește că materialul de limbă strein pătruns în graiul poporului roman n'a putut fi plămădit întreg în spiritul limbei, ci în parte a rămas cu haina sa exotică.

Deoarece studiul lui Philipon nu consideră decât o parte a a acestor cuvinte, voi da în cele următoare lista celor păstrate în românește :

1. De la forme cu *a* trebuie să plecăm pentru următoarele cuvinte :

calamus (< grec.) > *carăm* (DR. I, 225—226), **castanus* (< grec.), păstrat în derivatul *castanea* > megl. *căstornă*, arom. *căstârnie*, *orphanus* (< grec.) > arom. *oarfăn*, **sambata* (< orient) > *sâmbătă*, arom. *sâmbătă* (DR. I, 436).

Tot aici aparține *bubalus* (< grec.) > *buâr*, deși cuvântul românesc ar putea derivă și dintr'o formă **bubillus*; poate și **cumpana* (din *campana*, modelat după prefixul *cum-*, cf. Schuchardt, *Vok. III* 87, *Rom. Etym.* II 9—10) > *cumpănă* (tot astfel alb. *kumbone*, cf. G. Meyer, *EWA* și Meyer-Lübke, *Grundriss I²* p. 1047). Judecând după arom. *nfărmăc* „farmec“ avem să plecăm de la *pharmacum* (< grec.) pentru *farmăc*, *fărmăcă*, păstrate dialectal și la noi, din care s'a născut, mai întâiu, în poziție moale : *farmece*, *tu farmeci*, apoi : *un farmec*, *eu farmec*.

În verbele compuse cu prefixe accentuate, *a* din radical se păstrează : *apparo* și *comparo* dau în românește *ăpăr* și *cumpăr*, al căror *ă* derivă din *a*, precum dovedește arom. *apăr* și (*a*)*cumpăr*, istorom. *ăparu* și *cumparu* și megl. *cumpăr*. Tot astfel vechiul *cumătră* păstrează pe *a* din compoziția *commater*.

Limba românească plecând de la formele *sēcāle* și *ficātum* păstrează, bine înțeles, pe *a* (*secară*, *ficat*).

2. Exemple cu *a* > *e*, sau cu amândouă formele, sânt :

**alepa* (= **alapa*) > *aripă* (cf. Meyer-Lübke REW. No. 310);

**brotacus* (< gr. βρόταχος = βάρταχος) > ban. megl. *broa-*

(sic. *vrotiku*; alb. *bretëk* poate derivă și dintr'o formă și din alta);
 **canîpa* (în loc de *cannabis*, cuvânt exotic) e la baza cuvântului nostru *cânepă* și, probabil și al altor cuvinte romanice;

**ceresus* (= *cerasus* < grec.) se păstrează în derivatul *ceresia* > *cireașă*¹;

cithera (App. Probi. alături de *cithara* < grec.) > *ceteră*;

**harpegus* (= *harpago* < grec.) > *apreg* (Dicț. Acad.);

**platînus* > dacor. arom. *paltin*; în acest cuvânt partea finală ar putea fi orientată după *carpînus*, *fraxînus*; — megl. are *platân* (Candrea-Densusianu DE No. 1313) < *platanus* (< grec.).

passer(em) și *passar(em)* (App. Probi.) s'au conservat amândouă în românește, precum arată forma *pasere* (care, la rigoare, s'ar putea explica prin asimilare regresivă din *pasăre*) și *pasăre*, care se găsește și în regiuni care nu prefac pe *e* în *ă* după *s* (de ex în Cod. Vor. și la Istoromâni);

**tympenum* > *tâmpină*; posibil ar fi ca forma *tâmpenă* să fie un singular nou (în loc de *tâmpănă* < *tympanum*) de la plur. *tâmpene*. Cuvântul *tâmpină* și derivatul *întâmpină* apar cu *r* în textele rotacizante, ceea ce e o dovadă a latinității lor. Aromânescul *tâmpănă*, din cauza lui *âm*, derivă mai degrabă din paleoslav. тѣпанъ (cf. și alb. *topan*) < *tympanum*, (< grec.) decât de-a dreptul din cuvântul latin².

Avem dar în limba română alături de cazuri cu *a* păstrat, altele cu *a* prefăcut în *e* și avem chiar cuvinte care s'au păstrat în limba noastră cu amândouă formele (cu *a* și cu *e*). Cu alte cuvinte, prefacerea lui *a* în *e* în poziție medială după accent nu ajunsese, în graiul strămoșilor noștri, să se generalizeze cu rigoarea unei legi fonologice. Astfel n'ar fi nici o mirare dacă am întâlni în limba noastră și cazuri inverse, de prefacere a lui *e* în *a* în aceeași poziție.

Printr'o astfel de rostire inversă se explică cazurile de *e* medial după accent devenit *ă* (din *a* neaccentuat) în cuvinte de felul lui *mesteacăn*, *cearcăn*, *floacăn*, *leagăn*, *tragăn*, *treacăt*, *stri-*

¹ Forma *ceeașă* care se aude într'o regiune restrânsă a teritoriului dacoromân nu derivă din forma *cerasia*, precum credeam altădată (*Conv. lit.* XLIV, 466), căci numele pomului e în aceeași regiune *cirăș*, deci *ă* și *a* s'a născut din *e* și *ea* după *r*.

² Raportul între *petec*, megl. *peatic*, arom. *peatică*, alb. *petkë* și *pittacium* (< grec.) nu-i clar (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 1287 și DR. II,

găt. Pe vremea când grecescul *πλάτανος* se rostea *plătănus* și **plătīnus* (probabil după gradul de cunoștiință de limbă grecească al Romanilor) s'a putut ca, printr'un fel de hiperurbanism, *mas-tichīnus* (< grec *μαστίχινος*), devenit nume de copac¹, să se fi rostit și **mastīchanus*, ceea ce ar explica foarte bine pe *mestea-căn* al nostru. Tot astfel grecescului *κίρκινος* poate să-i fi core-spuns, alături de *circinus*, o rostire **circanus* din care se explica *cearcăn* al nostru².

De sigur că nu este o întâmplare că în amândouă cazurile, înaintea terminațiunei *-ăn* avem o velară. Se pare chiar că prin substituirea lui *ī* cu *a* s'a evitat alterarea lui *c*, *g* precedenți, mai întâiu în cuvinte simțite ca grecești de origine, apoi și în altele derivate cu sufixele *-īnus*, *-īno*, *-ītus*, *-īto* redate prin *-ăn*, *-ăt*: *floacăn* (**flocīnus*³), *tragăn* (**tragīno*), *leagăn*⁴, *treacăt*, *strigăt*⁵. A rămas însă *ī* în *coacen*, arom. megl. *coațin* < *cocīnus*.

S. Pușcariu.

Lat. *libet* în românește.

La o seamă de adverbe și pronume românești apare la urmă adaosul unei silabe *-le*, *-re* sau *-ne*, care, n'a fost încă explicată în mod satisfăcător.

Astfel de elemente „deictice“, care nu mai cuprind astăzi

¹ După etimologia lui I. A. Candrea, cf. și Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* în *Conv. lit.* XXXIX, 1130, Candrea, admite și el un tip latin vulgar **mastīcanus*; în *Dicț. etim.* lucrat în colaborare cu O. Densusianu, p. 165—166, se dă acestor cazuri, altă explicație: *mestea-căn* ar fi un singular nou din pluralul *mesteceni* (după analogia lui *carpăn*, *frasăn* cu pluralele *carpeni*, *fraseni*); tot astfel *leagăn* s'ar fi dezvoltat din *legenī* după *capăt* — *capeți*, *seamăn* — *semeni*. Atâta numai că pe când *mestea-căn* e general, rostirile *carpăn*, *frasăn* sânt regionale la noi, iar pluralele *cearcăne*, *floacăne*, *strigetă*, *trecete*, *legene* nu se pot atesta (ci numai *cearcăne*, *floacăne*, *srigăte*, *treacăte*, *leagăne*), încât *mesteceni* pare a fi un plural analogic în loc de *mestea-căn*, iar nu invers.

² A nu admite etimologia *circinus* pentru *cearcăn*, care are același înțeles ca franc. *cerne*, însemnează a te pune pe punctul de vedere rigid al acelor dintre neogramatici care negau evidența din cățza unei greutăți formale. Astfel Tiktin, *Dicț. rom.-germ.*: „wahrscheinlich *circulus*, mit fremder Einwirkung auf die Lautung“. — Poate că și forme ca **aquaductus*, la care se reduc unele cuvinte romanice, să se fi născut în felul acesta din *aquiductus* (App. Probi, în loc de clasicul *aquaeductus*).

³ Candrea-Densusianu, *Dicț. et.* no. 609.

⁴ Din *leg* sau dintr'un onomat. *leg-*, v. articolul lui N. Drăganu în acest volum. *

⁵ De sigur că și înlocuirea sufixelor *-itor(ius)*, *-itura* și terminațiunei *-endo* prin *-ator(ius)*, *-atura* și *-ando* în vremuri preromane în unele regiuni